

IQTISODIYOTDA TABIIY RESURLARDAN FOYDALANISHNI BOSHQARISH YO'NALISHLARI

Qodirov Abduvohid Abdumannof o'g'li

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

ORCID: 0009-0000-6668-0481

abduvohidqodirov097@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada iqtisodiyotda tabiiy resurslardan samarali foydalanish va ularni boshqarishning asosiy yo'nalishlari tahlil qilingan. Ilmiy tahlillar asosida resurslardan oqilona foydalanishning iqtisodiy va ekologik ahamiyati, shuningdek, xalqaro tajribalardan kelib chiqqan holda samarali boshqaruv mexanizmlari o'rganiladi. Amaliyotda resurs tejovchi texnologiyalarni joriy etish, qayta tiklanadigan energiya manbalarini kengaytirish, ekologik siyosatni kuchaytirish va xalqaro hamkorlikni rivojlantirish bo'yicha amaliy tavsiyalar berilgan. Iqtisodiyotda tabiiy resurslardan foydalanishni boshqarishda innovatsion yondashuvlar va davlat siyosatining ahamiyati ilmiy asosda yoritilgan.

Kalit so'zlar: tabiiy resurslar, resurslardan samarali foydalanish, iqtisodiy barqarorlik, ekologik siyosat, resurs tejovchi texnologiyalar, qayta tiklanadigan energiya, innovatsion boshqaruv, ekologik barqarorlik, xalqaro hamkorlik, iqtisodiy o'sish.

НАПРАВЛЕНИЯ УПРАВЛЕНИЯ ИСПОЛЗОВАНИЕМ ПРИРОДНЫХ РЕСУРСОВ В ЭКОНОМИКЕ

Кадыров Абдувохид Абдуманноф угли

Ташкентский государственный

экономический университет

Аннотация. В данной статье анализируются основные направления эффективного использования природных ресурсов и управления ими в экономике. На основе научного анализа изучается экономическая и экологическая важность рационального использования ресурсов, а также эффективные механизмы управления, основанные на международном опыте. На практике были даны практические рекомендации по внедрению ресурсосберегающих технологий, расширению использования возобновляемых источников энергии, укреплению экологической политики и развитию международного сотрудничества. Важность инновационных подходов и государственной политики в управлении использованием природных ресурсов в экономике освещается на научной основе.

Ключевые слова: природные ресурсы, эффективное использование ресурсов, экономическая устойчивость, экологическая политика, ресурсосберегающие технологии, возобновляемые источники энергии, инновационный менеджмент, экологическая устойчивость, международное сотрудничество, экономический рост.

DIRECTIONS FOR MANAGING THE USE OF NATURAL RESOURCES IN THE ECONOMY

Kadirov Abduvohid Abdumannof ugli
Tashkent State University of Economics

Abstract. *This article analyzes the main areas of effective use and management of natural resources in the economy. Based on scientific analysis, the economic and environmental importance of rational use of resources is studied, as well as effective management mechanisms based on international experiences. In practice, practical recommendations have been made for the introduction of resource-saving technologies, the expansion of renewable energy sources, the strengthening of environmental policies and the development of international cooperation. The importance of innovative approaches and public policy in the management of the use of natural resources in the economy is covered on a scientific basis.*

Keywords: *natural resources, effective resource use, economic sustainability, environmental policy, resource-saving technologies, renewable energy, innovation management, environmental sustainability, international cooperation, economic growth.*

Kirish.

Zamonaviy dunyoda iqtisodiy taraqqiyotning barqarorligi va rivojlanish strategiyalari tabiiy resurslardan oqilona va samarali foydalanishga chambarchas bog'liqdir. Tabiiy resurslar nafaqat sanoat va qishloq xo'jaligi sohalari uchun asosiy xomashyo manbai, balki ijtimoiy barqarorlik va ekologik muvozanatni saqlashda ham muhim rol o'ynaydi. Shu boisdan, resurslardan oqilona foydalanish va ularni samarali boshqarish muammolari nafaqat milliy miqyosda, balki xalqaro miqyosda ham dolzarb masalaga aylangan.

Tabiiy resurslar - bu yer, suv, minerallar, o'rmonlar, havo va biologik xilma-xillik kabi omillarni o'z ichiga oladigan, qayta tiklanadigan va tiklanmaydigan manbalar majmuasidir. Ushbu resurslarning cheklanganligi va qayta tiklanishi uchun zarur bo'lgan vaqtning uzoqligi global miqyosda iqtisodiy siyosatchilarni ulardan oqilona foydalanish strategiyalarini ishlab chiqishga majbur qilmoqda. Jahon banki va Birlashgan Millatlar Tashkiloti kabi xalqaro tashkilotlar ushbu masalani hal etish uchun turli dastur va tashabbuslarni ilgari surmoqda.

Bugungi kunda rivojlanayotgan mamlakatlar o'z iqtisodiy o'sishiga erishish maqsadida tabiiy resurslarga ko'proq talab qilayotgan bir paytda, rivojlangan mamlakatlar esa resurslardan samarali foydalanish va ularni tiklash mexanizmlarini joriy etmoqdalar. Bundan tashqari, global iqlim o'zgarishi, resurslarning cheklanganligi va atrof-muhitga salbiy ta'sir kabi omillar ham bu sohadagi boshqaruv modellarini qayta ko'rib chiqish zarurligini taqozo etmoqda.

Iqtisodiyotda tabiiy resurslarni boshqarish muammosini hal qilish uchun bir qancha yo'nalishlar mavjud. Ular qatoriga resurs tejovchi texnologiyalarni joriy etish, qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish, ekologiyaga zarar yetkazmaydigan ishlab chiqarish jarayonlarini rivojlantirish va xalqaro hamkorlikni kuchaytirish kabi chora-tadbirlar kiradi. Shuningdek, mamlakat miqyosida qonunchilik bazasini takomillashtirish va iqtisodiy rag'batlantirish choralari ham muhim ahamiyatga ega.

Tabiiy resurslar har bir davlatning iqtisodiy taraqqiyoti va barqaror rivojlanishi uchun strategik ahamiyatga ega. XXI asrda globallashtirish jarayonlari, aholi sonining o'sishi, sanoatlashuvning jadallashuvi va texnologiyalarning rivojlanishi tabiiy resurslarga bo'lgan talabni keskin oshirdi. Bu esa resurslarni oqilona boshqarish masalasini jahon miqyosida dolzarb muammolardan biriga aylantirdi. Resurslarning cheksiz emasligi, ularning qayta tiklanish jarayonining uzoq davom etishi va inson faoliyatining atrof-muhitga bo'lgan salbiy ta'siri murakkab ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni keltirib chiqarmoqda.

Birinchi navbatda, tabiiy resurslarning cheklanganligi muammosi bugungi kunda global miqyosda katta xavotir uyg'otmoqda. Jahon banki va Birlashgan Millatlar Tashkiloti

ma'lumotlariga ko'ra, dunyo miqyosida resurslarning iste'moli yil sayin oshib bormoqda, ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlarda sanoat ishlab chiqarishi va infratuzilma qurilishi uchun tabiiy resurslarga bo'lgan talab keskin o'sishda davom etmoqda. Agar bu jarayonni oqilona boshqarish choralari ko'rilmasa, yaqin kelajakda resurslar tanqisligi global iqtisodiy inqirozlarga olib kelishi mumkin.

Ikkinchidan, tabiiy resurslarning noto'g'ri boshqarilishi va samarasiz foydalanilishi atrof-muhitning ifloslanishiga, biologik xilma-xillikning kamayishiga va iqlim o'zgarishiga olib keladi. Masalan, o'rmonlarni kesish, mineral resurslarning haddan tashqari iste'moli va suv resurslaridan samarasiz foydalanish ekologik muvozanatni izdan chiqarmoqda. Bu esa nafaqat mamlakat ichidagi, balki xalqaro miqyosdagi barqarorlikka ham tahdid soladi.

Uchinchidan, resurslarni boshqarishning samarali strategiyalari milliy iqtisodiyotning barqarorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Tabiiy resurslarni oqilona boshqarish iqtisodiy o'sishni ta'minlash, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va iqtisodiyotning raqobatbardoshligini kuchaytirish imkonini beradi. Bu, ayniqsa, mineral resurslar, neft, gaz va qishloq xo'jaligi mahsulotlariga boy mamlakatlar uchun strategik ahamiyatga ega.

To'rtinchidan, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va boshqarish masalasi barqaror rivojlanish maqsadlarini amalga oshirishning muhim sharti hisoblanadi. Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan belgilangan Barqaror rivojlanish maqsadlaridan biri - atrof-muhitni muhofaza qilish va resurslardan samarali foydalanishga erishishdir. Shu boisdan, har bir mamlakat ushbu maqsadlarga erishish uchun tabiiy resurslarni boshqarish sohasidagi siyosatini qayta ko'rib chiqishi va innovatsion yondashuvlarni joriy etishi zarur.

Beshinchidan, tabiiy resurslarni boshqarish xalqaro hamkorlik va geosiyosiy munosabatlarda ham muhim rol o'ynaydi. Jahon iqtisodiyotida resurslarga boy mamlakatlar ko'pincha strategik ahamiyatga ega bo'lib, ularning resurslardan qanday foydalanishi boshqa davlatlar uchun ham ta'sir ko'rsatadi. Bu esa xalqaro miqyosda tabiiy resurslar bilan bog'liq siyosiy va iqtisodiy munosabatlarning murakkablashishiga sabab bo'ladi.

Iqtisodiyotda tabiiy resurslardan foydalanishni boshqarish nafaqat milliy darajada, balki global miqyosda ham dolzarb masala hisoblanadi. Tabiiy resurslarning oqilona boshqarilishi iqtisodiy o'sishni ta'minlash, ekologik muvozanatni saqlash va xalqaro barqarorlikni mustahkamlash uchun asosiy omillardan biri sifatida qaralishi lozim.

Adabiyotlar sharhi.

Tabiiy resurslardan foydalanish va ularni boshqarish masalasi turli iqtisodiy maktablar va olimlar tomonidan chuqur o'rganilgan. Turli ilmiy yondashuvlar nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham ushbu sohadagi muammolarni hal etish uchun muhim asoslarni yaratib beradi.

Herman Deyli o'zining *Steady-State Economics* (1996) asarida iqtisodiy o'sishning cheksiz bo'lishi mumkin emasligini va tabiiy resurslarni qayta tiklanish qobiliyatidan ortiq darajada sarf etish barqaror rivojlanishga to'sqinlik qilishi mumkinligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, iqtisodiy siyosat resurslar sarfini cheklash va resurs tejoychi texnologiyalarni joriy etish orqali ekologik barqarorlikni ta'minlashi zarur. Deyli resurslarning haddan tashqari ekspluatatsiya qilinishi iqtisodiy va ijtimoiy muammolarga olib kelishi mumkinligini ta'kidlaydi.

Elinor Ostrom o'zining *Governing the Commons* (1990) asarida umumiy resurslardan samarali foydalanish uchun jamoatchilik asosida tashkil etilgan boshqaruv tizimlari muhimligini isbotlaydi. U resurslarni boshqarishda markazlashgan boshqaruv yoki bozor mexanizmlari emas, balki jamoaviy qaror qabul qilish usullari samarali hisoblanishini asoslab bergan. Ostromning fikricha, jamoatchilik o'z resurslarini himoya qilishga ko'proq manfaatdor va bu institutsional mexanizmlar barqaror boshqaruvning muhim elementlaridir.

Pirs va Tyorner o'z tadqiqotlarida tabiiy resurslardan oqilona foydalanishda iqtisodiy qiymatlarni hisobga olish muhimligini ta'kidlaydi. Ularning *Economics of Natural Resources and the Environment* (1990) asarida ko'rsatilishicha, resurslardan noto'g'ri foydalanish tashqi

ta'sirlarni kuchaytiradi va bu holat iqtisodiy samaradorlikni kamaytiradi. Ular resurslarga qo'yiladigan narxlarining to'g'ri shakllantirilishi va soliq siyosatining samarali bo'lishi muhimligini ta'kidlaydi.

Jeffri Saksning *The Age of Sustainable Development* (2015) asarida resurslardan oqilona foydalanish va ijtimoiy barqarorlik o'rtasidagi bog'liqlik o'rganilgan. Saksning fikricha, ekologik barqarorlikka erishish uchun davlatlar innovatsion texnologiyalarni joriy etishi va ijtimoiy tenglikni ta'minlashga alohida e'tibor qaratishi lozim. Shuningdek, u tabiiy resurslarni boshqarishda global hamkorlik muhimligini ta'kidlaydi.

Robert Solou o'zining *Intergenerational Equity and Exhaustible Resources* (1974) maqolasida kelajak avlodlarga tabiiy resurslarni saqlab qolishning ahamiyatini ta'kidlaydi. U resurslarning cheklanganligi va ulardan samarali foydalanish masalasida investitsiyaning ahamiyatini ta'kidlaydi. Solouning nazariyasiga ko'ra, texnologik rivojlanish va sarmoya resurslarga bo'lgan talabni kamaytirishda muhim rol o'ynaydi.

Nikolas Sternning *The Economics of Climate Change: The Stern Review* (2007) asarida resurslardan noto'g'ri foydalanishning iqlim o'zgarishiga ta'siri tahlil qilingan. U o'z tadqiqotida iqlim o'zgarishi iqtisodiyot uchun katta xavf tug'dirishini va tabiiy resurslarni muhofaza qilish orqali ekologik barqarorlikni saqlash lozimligini ta'kidlaydi. Sternning ta'kidlashicha, iqlim o'zgarishiga qarshi kurashishda davlatlar tomonidan rag'batlantiruvchi siyosatlarni joriy etish muhim hisoblanadi.

O'zbekistonlik tadqiqotchi Bahodir Sharipov o'z tadqiqotlarida milliy resurslarni boshqarishning zamonaviy mexanizmlarini tahlil qilgan. Uning *Tabiiy resurslardan samarali foydalanishning iqtisodiy mexanizmlari* (2020) maqolasida resurs tejoychi texnologiyalarni joriy etish, ekologik siyosatni takomillashtirish va innovatsion yondashuvlarni joriy etish taklif qilingan.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, iqtisodiyotni tuzilmaviy-texnologik uyg'unlashtirish pirovard mahsulotni o'stirgan holda, hozirda samarasiz ishlatilayotgan tabiiy resurslarni 20-30 %ini tejash imkoniyatini beradi (Гирусова, 2017). Mamlakatimizda tabiiy resurslarni doimiy isrofgarchilik bilan iste'mol qilishni asosan energetikada, qishloq xo'jaligida resurslar taqchilligi ko'rinishini hosil qiladigan juda katta hajmi kuzatiladi.

Lvovich (1995) juda to'g'ri ta'kidlaganidek, "Biz uchun suv resurslari va tabiatning boshqa komponentlarini "foydalanishdan muhofaza qilish" tamoyili umuman to'g'ri kelmaydigan narsa. Tabiatni muhofaza qilish ishlab chiqarishdan ajralgan qandaydir bir narsa emas, u texnologiyaning o'zining asosida yotishi kerak. Boshqacha qilib aytganda, atrof tabiiy muhitni muhofazalash – takror ishlab chiqarish jarayonining tarkibiy qismidir".

Tabiatdan foydalanishning iqtisodiy mexanizmi – bu boshqarishda tabiatdan foydalanuvchilarning tabiiy muhit bilan aloqalari, moddiy manfaatdorlikni amalga oshirish asosida optimallashtirishning iqtisodiy usullari yig'indisidir (Шимова, Соколовский, 2005).

Iqtisodiy dastaklar ekologik yo'naltirilgan rivojlantirishni amaliyotga qo'llashning muhim vositasidir. Bu yerda tabiatdan foydalanishning samarali iqtisodiy mexanizmini shakllantirish ustuvor ahamiyatga ega.

Hozirgacha jamiyat oldida xo'jalik faoliyatini ekotizimni saqlash bilan muvofiqlashtirish vazifasi bunday keskin turmagan. Faqat XX asrning 20-yillarida rus olimi V.I.Vernadskiy: "Inson sayyoramizning qiyofasini o'zgartirayotgan va tabiiy moddalarni biogeoximik doiraviy aylanishi jarayoniga bostirib kirayotgan qudratli geologik kuchga aylanmoqda", degan. Biosferada hamma voqelik o'zaro taqazo qilingani uchun mavjud bo'lgan aloqalarni buzish inson uchun halokatli oqibatlar zanjirini keltirib chiqarishi mumkin (Вернадский, 1989).

Har bir xo'jalik bo'g'ini jamiyatning yalpi tabiiy resurslarining aniq qismidan foydalangan holda faoliyat ko'rsatib, tovar ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish bilan shug'ullanadi. Har bir bo'g'in bu resurslarni qayta ishlash bo'yicha o'z dasturiga hamda ishlab chiqarish topshirig'ini ekologik xavfsiz amalga oshirish uchun o'zining aniq imkoniyatlariga ega. Bu degani, hattoki, ishlab chiqarish bir xil tipdagi sharoitda bo'lsa ham, korxonalar ishlab

chiqarishni ekologiyalashtirishni, o'z imkoniyatlaridan kelib chiqib, turlicha hal qiladilar. Boshlang'ich sharoitlari turlicha mintaqa va ijtimoiy-ekologik manfaatlarni qondirishda ishlab chiqarish jamoalarining turli darajada qatnashishini taqazo qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi.

Iqtisodiyotda tabiiy resurslardan foydalanishni boshqarish yo'nalishlarini qiyosiy solishtirish, statistik ma'lumotlarni o'rganish va iqtisodiy jihatdan taqqoslash va tahlil qilish, mantiqiy fikrlash, ilmiy abstraksiyalash, analiz va sintez, induksiya va deduksiya usullaridan keng foydalanilgan.

Tahlil va natijalar.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, iqtisodiyotni tuzilmaviy-texnologik uyg'unlashtirish pirovard mahsulotni o'stirgan holda, hozirda samarasiz ishlatilayotgan tabiiy resurslarni 20-30 %ini tejash imkoniyatini beradi. (Гирьусова, 2017) Mamlakatimizda tabiiy resurslarni doimiy isrofgarchilik bilan iste'mol qilishni asosan energetikada, qishloq xo'jaligida resurslar taqchilligi ko'rinishini hosil qiladigan juda katta hajmi kuzatiladi.

Rossiya va rivojlangan mamlakatlar iqtisodiyoti tabiat sig'imini (1- va (2-jadval)lar bo'yicha taqqoslash turlicha manzarini ko'rsatadi.

1-jadval

Dunyo mamlakatlarida tabiat sig'imi ko'rsatkichlari

Mamlakat	Energiya sig'imi; t.neft-ekv; 1000 AQSh doll	SO _x ni chiqarish YaIM 1000 AQSh doll.ga kg.	SO ₂ chiqarish, YaIM 1000 AQSh dollariga kg.
Yaponiya	0,17	0,3	0,42
Germaniya	0,21	1,1	0,52
Fransiya	0,21	0,9	0,31
Norvegiya	0,22	0,3	0,32
Buyuk Britaniya	0,20	1,8	0,49
O'zbekiston	0,54	3,1	0,45
AQSh	0,28	2,3	0,73
Rossiya	0,61	6,0	1,54

Ya'ni energiya sig'imi (t. neft-ekv; 1000 AQSh dollari), SO_x ni chiqarish (YaIM 1000 AQSh doll.ga kg.) va SO₂ chiqarish (YaIM 1000 AQSh doll.ga kg.) ko'rsatkichlari bo'yicha tahlil qilinayotgan mamlakatlar ichida Yaponiya, Fransiya, Norvegiya mos ravishda 0,17; 0,3; 0,42, 0,21; 0,9; 0,31 va 0,22; 0,3; 0,32 ko'rsatkichlar bilan eng yaxshi, Germaniya, Buyuk Britaniya va AQSh mos ravishda 0,21; 1,1; 0,52, 0,20; 1,8; 0,49 va 0,28; 2,3; 0,73 ko'rsatkichlar bilan o'rtacha hamda O'zbekiston va Rossiya mos ravishda 0,54; 3,1; 0,45 va 0,61; 6,0; 1,54 ko'rsatkichlar bilan eng yomon holatlarni ko'rsatmoqda. Yoki Rossiyada 1 tonna qog'ozga o'rmon resurslari xarajatlari bo'yicha rivojlangan mamlakatlardan 4-6 marta ortiq ("tuzilmaviy ortiqcha iste'mol (xarajat) qilish 80% ga yaqin") ekanligini ko'rsatmoqda (<http://dlib.rsl/01002565000>).

2-jadval

1 t qog'oz va karton ishlab chiqarish uchun ishlatilgan yog'och hajmi, m³/t:

Rossiya	32
AQSh	7
Finlyandiya	5
Shvesiya	6

Keltirilgan ma'lumotlarni shunday talqin qilish mumkinki, piramida asosida tabiatni ekspluatatsiya qiluvchi tarmoqlar joylashgan bo'ladi. Bu kichik tuzilmaviy yoki birlamchi

iqtisodiyot deb ataluvchi qatlam. Bu yerda iqtisodiyotning to'rtta sektori mavjud, tog'-kon ishlab chiqarishi, shu jumladan, hamma energoresurslarni qazib oluvchilar, qishloq xo'jaligi, o'rmon sanoati va baliq xo'jaligi to'g'ri kelmoqda (Beccoнова, 2016).

Ikkinchi qatlam o'z ichiga tabiiy tabiiy resurslardan olinadigan xom ashyoni birlamchi qayta ishlashni ta'minlovchi tarmoqlarni oladi, ya'ni metall ishlab chiqarish, elektr energiyasi hosil qilish, yog'ochni qayta ishlash va h.k.lar. Umumiy ko'rinishda bunga cho'yan va po'lat ishlab chiqaruvchi qora metallurgiyani kiritish mumkin. Agrosanoat majmuasida bu qishloq xo'jaligi xom ashyosini qayta ishlovchi sanoat tarmoqlari (konserva, go'sht, donni qayta ishlash) kiradi.

Tavsiflanayotgan piramidaning yuqoriroq (uchinchi) qatlamida mahsulotni qayta ishlashni yanada chuqurlashtirish, kelib chiqishi tabiiy bo'lgan xom ashyoni ikkilamchi qayta ishlash amalga oshiriladi.

To'rtinchi va undan yuqoriroq qatlamlarda – mashinasozlik, murakkab tovarlar va xizmatlar ishlab chiqarish joylashadi.

Piramidaning pastki qatlamlarida tabiiy resurslar, xom ashyo va nisbatan past malakaga ega mehnat ahamiyati yuqori bo'ladi.

Iqtisodiyot piramidasining asosi qancha tor va yuqorisi keng bo'lsa, shuncha yaxshi. Piramida asosi torayib, undan yuqoriga ko'tarilgan sari kengayishi, yuqori sifatli tovar va xizmatlar bilan ta'minlanganlikni yaxshilagan holda, iqtisodiyotni ekologiyalashtirishni anglatadi.

Milliy iqtisodiyot qudratli asosga ega bo'lsa, bunday iqtisodiyotni industrial tuzilma deb ataladi. Aksincha, yuqori qatlamlar ustun darajada rivojlangan va nisbatan katta bo'lmagan asosga ega bo'lsa, bunday iqtisodiyotni postindustrial deb ataladi.

Tabiiy resurslardan samarali foydalanish va ularni boshqarish masalasi jahon hamjamiyati uchun dolzarb ahamiyatga ega. Zamonaviy iqtisodiyotda resurslarning cheklanganligi va ularga bo'lgan talabning ortishi tufayli, ulardan oqilona foydalanish strategiyalarini ishlab chiqish zaruriyati paydo bo'ldi. Quyida ushbu masala bo'yicha tahlillar, statistik ma'lumotlar va amaliy tavsiyalar keltiriladi.

1. Tabiiy resurslardan foydalanishning jahon miqyosidagi holati. Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, so'nggi o'n yilliklarda tabiiy resurslardan foydalanish sezilarli darajada oshgan. Masalan, 2000 yildan 2020 yilgacha dunyo bo'yicha mineral resurslar iste'moli 53% ga, energiya resurslari iste'moli esa 45% ga oshgan. Bu o'sish sanoatlashuv, aholi sonining ko'payishi va shaharlashuv jarayonlari bilan bog'liq.

2. Tabiiy resurslardan foydalanishning iqtisodiy va ekologik ta'siri. Tabiiy resurslarning haddan tashqari iste'moli iqtisodiy o'sishga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin, ammo bu holat atrof-muhitga salbiy ta'sir etishi mumkin. Masalan, o'rmonlarni kesish natijasida biologik xilma-xillik kamayishi va iqlim o'zgarishiga olib kelishi mumkin. Shuningdek, mineral resurslarning haddan tashqari qazib olinishi yer osti suvlarining ifloslanishi va tuproqning degradatsiyasiga sabab bo'ladi.

3. Tabiiy resurslardan samarali foydalanish bo'yicha amaliy tavsiyalar. Tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va ularni samarali boshqarish uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish tavsiya etiladi:

○ **Qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanishni kengaytirish:** quyosh, shamol va gidroenergiya kabi manbalardan foydalanishni rag'batlantirish; davlat tomonidan qayta tiklanadigan energiya loyihalariga investitsiyalarni oshirish.

○ **Resurs tejovchi texnologiyalarni joriy etish:** ishlab chiqarish jarayonlarida energiya va xomashyo sarfini kamaytirishga qaratilgan innovatsion texnologiyalarni tatbiq etish; chiqindilarni qayta ishlash va ulardan ikkinchi darajali xomashyo sifatida foydalanishni rag'batlantirish.

○ **Ekologik soliqlar va rag'batlantiruvchi choralar:** atrof-muhitga zarar yetkazuvchi faoliyat turlariga soliqlarni joriy etish; ekologik toza texnologiyalarni joriy etgan korxonalariga soliq imtiyozlari berish.

○ **Milliy va xalqaro hamkorlikni kuchaytirish:** tabiiy resurslarni boshqarish bo'yicha xalqaro tajriba almashinuvini yo'lga qo'yish; transchegaraviy resurslardan foydalanishda qo'shni davlatlar bilan hamkorlik qilish.

○ **Aholining ekologik ongini oshirish:** maktab va oliy o'quv yurtlarida ekologik ta'limni kuchaytirish; ommaviy axborot vositalari orqali ekologik madaniyatni targ'ib qilish.

Xulosa va takliflar.

Tabiiy resurslardan samarali foydalanish va ularni boshqarish masalasi zamonaviy iqtisodiyotda eng dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Inson faoliyati natijasida resurslarga bo'lgan talab keskin oshgani, ularning qayta tiklanish qobiliyatiga bosim o'tkazmoqda. Bu holat nafaqat iqtisodiy muammolarni keltirib chiqaradi, balki ekologik muvozanatning buzilishiga ham olib keladi. Shuning uchun tabiiy resurslardan oqilona foydalanish masalasi nafaqat milliy siyosatda, balki xalqaro munosabatlarda ham muhim ahamiyatga ega.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, resurslarni boshqarishda bir necha strategik yo'nalishlar ustuvor ahamiyat kasb etadi:

1. Texnologik innovatsiyalar – resurs tejovchi va ekologik toza texnologiyalarning joriy qilinishi resurs sarfini kamaytiradi va ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi.

2. Qayta tiklanadigan energiya manbalari – quyosh, shamol va gidroenergiya kabi manbalardan foydalanish tabiiy resurslarga bo'lgan bosimni kamaytiradi va atrof-muhitga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

3. Huquqiy va iqtisodiy instrumentlar – soliqlar, ekologik to'lovlar va rag'batlantiruvchi choralar resurslardan samarali foydalanishga turtki beradi.

Herman Deyli va Robert Solouning nazariyalariga ko'ra, iqtisodiy o'sish va barqaror rivojlanish o'rtasida muvozanatni saqlash resurslarni oqilona boshqarish orqali amalga oshirilishi mumkin. Ularning tahlillari inson kapitali va texnologik rivojlanish tabiiy resurslarga bo'lgan talabni kamaytirishga yordam beradi, degan fikrni ilgari suradi.

Elinor Ostromning tahlillariga ko'ra, umumiy resurslarni boshqarishda jamoatchilik ishtirokini kuchaytirish va institutsional mexanizmlarni rivojlantirish samarali boshqaruvni ta'minlaydi. Uning tahlillari shuni ko'rsatadiki, mahalliy darajada tashkil etilgan boshqaruv modellari xalqaro standartlarga qaraganda ko'proq samara beradi.

Jeffri Saks va Nikolas Stern tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda global iqlim o'zgarishiga qarshi kurashishning ahamiyati alohida ta'kidlangan. Ular resurslardan foydalanishda ekologik mas'uliyatni oshirish orqali iqtisodiy barqarorlikka erishish mumkinligini ilmiy jihatdan asoslab bergan.

Tabiiy resurslardan samarali foydalanish va ularni boshqarish bo'yicha quyidagi ilmiy asoslangan tavsiyalarni amalga oshirish zarur.

1. Innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish. Resurs tejovchi texnologiyalarni ishlab chiqarish va ishlab chiqarish jarayonlariga tatbiq etish davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanishi lozim.

2. Ekologik siyosatni kuchaytirish. Hukumatlar tomonidan qat'iy ekologik standartlar joriy etilishi va atrof-muhitga zarar yetkazuvchi faoliyat turlariga nisbatan jazo choralari kuchaytirilishi zarur.

3. Iqtisodiy rag'batlantirish mexanizmlari. Resurs tejovchi texnologiyalarni joriy qilgan korxonalariga soliq imtiyozlari berish va kredit foizlarini kamaytirish orqali iqtisodiy rag'batlantirish choralari ko'rilishi kerak.

4. Milliy va xalqaro hamkorlikni rivojlantirish. Transchegaraviy resurslardan samarali foydalanish va ularni boshqarish uchun davlatlar o'rtasida kelishuvlar va shartnomalar imzolanishi zarur.

5. Ekologik ta'lim va ommaviy xabardorlikni oshirish. Maktab va universitetlarda ekologik ta'limni kuchaytirish, ommaviy axborot vositalari orqali aholining ekologik madaniyatini rivojlantirish kerak.

Tabiiy resurslardan oqilona foydalanishning muvaffaqiyati innovatsion texnologiyalar, huquqiy mexanizmlar, iqtisodiy rag'batlantiruvchi choralar va jamoatchilik ishtirokining integratsiyasiga bog'liq. Bu omillarning muvofiqlashtirilgan holda qo'llanilishi global iqtisodiy barqarorlik va ekologik muvozanatni ta'minlash uchun muhim asos bo'lib xizmat qiladi. Agar resurslardan samarali boshqarish choralari o'z vaqtida ko'rilmasa, yaqin kelajakda global resurs tanqisligi va ekologik muammolar yanada chuqurlashishi mumkin. Shu sababli, bu masala bo'yicha ilmiy asoslangan qarorlar qabul qilish strategik ahamiyatga ega.

Adabiyotlar/Литература/Reference:

Daly, H. E. (1996). *Steady-State Economics*. Island Press.

Ostrom, E. (1990). *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*. Cambridge University Press.

Pearce, D., & Turner, R. K. (1990). *Economics of Natural Resources and the Environment*. Johns Hopkins University Press.

Sachs, J. D. (2015). *The Age of Sustainable Development*. Columbia University Press.

Sharipov, B. (2020). Tabiiy resurslardan samarali foydalanishning iqtisodiy mexanizmlari. *Iqtisodiy tadqiqotlar jurnali*, №4.

Solow, R. M. (1974). *Intergenerational Equity and Exhaustible Resources*. *Review of Economic Studies*.

Stern, N. (2007). *The Economics of Climate Change: The Stern Review*. Cambridge University Press.

Бессонова Татьяна Николаевна (2016). Альтернативные варианты решения экологических проблем. *Вестник Югорского государственного университета*, [online] (4 (5)). Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/alternativnye-varianty-resheniya-ekologicheskikh-problem>

Вернадский В.И. (1989) Биосфера и ноосфера. –М.: с. 147.

Гирусова Э.В. (2017) Экология и экономика природопользования. Под. ред проф. Э.В.Гирусова. –М.: ЮНИТИ, с.191

Лвович М. (1995) Об экономика и государстве, о народе и власти, о законе справедливости. –М.: Недра, с 112

Шимова О.С., Соколовский Н.К. (2005) Экономика природопользования. Москва-Минск, "Инфра – М", с. 277.